

**Stát: neohrožený subjekt mezinárodního práva? –
přednáška 20. března 2007**

**1. Sémantické i dialektické zamýšlení nad
mezinárodněprávní subjektivitou**

- 1.1. Teoretický (právní) význam výrazu „subjekt mezinárodního práva“ - takto označuje akademická obec entitu, která podle ní zaujímá či nezaujímá postavení v mezinárodním společenství a právním řádu. Slouží k třídění a rozlišování (kategorizační funkce) mezi subjekty a objekty (beneficiáři) mezinárodního práva, dále mezi *de facto* a *de iure* jednotkami jako například Čínskou lidovou republikou (vznik 1. října 1949) a Čínskou republikou, Bosnou a Hercegovinou i Brčkem, Srbskem a Kosovem aj.
- 1.2. V teorii se rovněž prosadilo rozlišování (Alfred Verdross, *On the Concept of Law*, *AJIL*, 1949, č. 3, str. 439) mezi aktivními a pasivními subjekty, které rozlišuje mezi nejvlivnějšími státy a ostatními. Pro ně zbývá prostor bez mocenského vlivu a možnosti spoluutvářet pravidla mezinárodního práva. Jiní rozlišují mezi původními a odvozenými, základními anebo marginálními subjekty mezinárodního práva.
- 1.3. V teorii mezinárodního práva je pozitivisticky, konečně jako ve vnitrostátním právním prostředí, rozložena subjektivita na různé způsobilosti: mít práva a povinnosti, k právním úkonům, protiprávním úkonům (odpovědnost) a procesní. Přitom stačí pro existenci subjektu naplnit alespoň jedinou, a to *de minimis*.

1.4. O překonání dichotomie mezi subjekty a objekty mezinárodního práva se pokouší participační doktrína. Phillip Allott (*Eunomia*) chápe mezinárodní právo jako nekonečnou řadu provázaných mezinárodněprávních vztahů. Právní vztah je matricí, která označuje osoby a situace v abstraktní formě. Právní vztah je strukturální možností, v níž mohou být skutečné osoby nalezeny. Přitom rámec participace zůstává pružný (Rosalyn Higginsová – předsedkyně Mezinárodního soudního dvora). Participační doktrína se může velmi obezřetně, opatrně (posudek obsahuje na začátku věty výraz „subjekty“) dovolávat výroku Mezinárodního soudního dvora ve věci Náhrad škod utrpěných ve službách OSN v roce 1949:

„Subjekty práva v každém právním systému nejsou nutně totožné, co se týče jejich povahy nebo rozsahu jejich práv, a jejich povaha závisí na potřebách společenství.“

1.5. Teorie mezinárodních vztahů (realismus, behavioralismu, pluralismu, strukturálního institucionalismu aj.) zase propojuje subjektivitu s faktickou mocí, účinnou schopností ovlivňovat mezinárodní poměry a prostředí, s reálným chováním či národním zájmem. Pak subjektivita víceméně splývá se schopností reálně spoluurčovat chování ostatních subjektů. Orientuje se na vojenský, politický, hospodářský a třeba morální vliv jednotlivých aktérů. Zastírá ovšem právní podstatu subjektivity.

1.6. Praktický, juristický význam výrazu subjekt mj. podtrhl Mezinárodní soudní dvůr ve věci *Výkladu Dohody uzavřené mezi Světovou zdravotnickou organizací a Egyptem 25. března 1951* (*I.C.J Reports 1980*, s 89-90), když v posudku napsal:

„Mezinárodní organizace jsou subjekty mezinárodního práva a jako takové jsou zavázány jakýmkoli závazky, které jsou jim uloženy obecnými pravidly mezinárodního práva, jejich ústavami nebo mezinárodními smlouvami, jejichž stranami“

Být subjektem mezinárodního práva může značit reálnou, konkrétní existenci v mezinárodněprávním systému, i když nelze vylučovat toliko její možnost. Dvůr spojuje subjektivitu s právy a povinnostmi vyplývajícími z pravidel obecného i partikulárního mezinárodního práva. Subjektem je potom kdokoli čili ten, jenž je zavázán alespoň jednou mezinárodní povinností anebo k něčemu oprávněn v mezinárodním právu (G. Gaja – zvláštní zpravodaj pro otázky mezinárodněprávní odpovědnosti států).

Prakticky vzato (W. Hohfeld, *Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, *YLJ*, 1913, vol. 23, str. 16.) , existují následující souvztažnosti:

- oprávnění + povinnost
- výsada + žádné oprávnění
- pravomoc + odpovědnost
- imunita + nezpůsobilost.

2. *Státy jako subjekty mezinárodního práva*

2.1 Dialektické uvažování o společenství: mezinárodní společenství \times mezinárodněprávní společenství; mezinárodní společenství \times mezistátní společenství; neorganizované mezinárodní společenství \times organizované mezinárodní společenství; centralizované společenství \times decentralizované společenství

2.2 Kritika vůči státům nezeslabuje ani nesílí. Míří proti neschopnosti států vnést do mezinárodněprávního řádu ethos, humanitu v plném slova smyslu, demokracii a sociální spravedlnost. Pro mnohé autory (Allott) je stát zlou synekdochou pro vnitrostátní společnost. Tato

společnost podle něho byla obrácena vně do mezinárodních vztahů. Stejně tak se útočí proti konzervativnímu, nacionalistickému a absolutizovanému pojetí svrchovanosti.

2.3 Stát coby forma politické organizace společnosti je různými vědními obory různě nazírán, přičemž názorový pluralismus se nevyhýbá ani nauce mezinárodního práva. Ryzí nauka právní (Hans Kelsen) vnesla do teorie logickou konstrukci státu. Stát je vlastně právnickou osobou, jež zosobňuje právní řád. Přitom právní řád utváří právní společenství. Jednotlivci patří do tohoto společenství, a přitom jsou sjednoceni a podrobeni jedinému právnímu řádu. Stát proto nemůže být psychologickou, sociologickou či biologickou jednotkou, nýbrž právní jednotkou či osobou. Rovná se vlastně centralizovanému právnímu řádu.

2.4 G. Jellinek a W.E. Hall navrhuje namísto právně logické konstrukce státu pojetí státnosti, jež zdůrazňuje její faktické předpoklady. Jellinek uvádí do podmíněnosti: území, obyvatelstvo a veřejnou moc (*Allgemeine Staatslehre*, Berlín, 1922, 3. vydání). V anglosaském prostředí se prosazuje názor Halla (*International Law*, Oxford, 1880, str. 13):

„Primarily international law governs relations of such of the communities of independent States as voluntary subjects...The marks of an independent State are, that the community constituting it is permanently established for a political end, that it possesses a defined territory, and that it is independent of external control.“

3. Závazně upravená státnost v mezinárodním právu

3.1 Závazně státnost upravuje Montevidejská úmluva o právech a povinnostech státu z roku 1933. Její čl. 1 stanoví:

„Stát jako subjekt mezinárodního práva by měl mít následující předpoklady: (a) stálé obyvatelstvo, (b) definované území, (c) vládu a (d) způsobilost vstupovat do vztahů s jinými subjekty.“

Obyčejová pravidla obecného mezinárodního práva definují státnost stejně. Nejde o závaznou definici, která postupuje podle analogie, kdy stát musí splňovat alespoň některé znaky. Nýbrž tato definice ustavuje čtyři konstitutivní znaky a předpoklady státnosti.

3.3 Definice se přibližuje objektivitě a má omezovat subjektivní pojmání státnosti skrze posuzování civilizovanosti, což byla běžná mezinárodní praxe evropských států v 19. století.

3.3 Teorie mezinárodního práva často usiluje o doplnění konstitutivní státnosti o další znaky: ochotu a schopnost dodržovat mezinárodní právo (srov. čl. 4 odst. 1 Charty OSN), legalitu či legitimitu, uznání nebo stupeň civilizace. Jde o pomocné předpoklady, jež mají vyvolat za následek jednoznačnost hodnocení skutečnosti jako právní nebo mimoprávní.

4. Stálé obyvatelstvo

4.1 Obyvatelstvo poskytuje státu smysl a účel. Stálost se zaměřuje s usazeností. Mezinárodní soudní dvůr v případě *Západní Sahary* posuzovaném v roce 1975 uvádí, že oblast je řídko osídlena kmeny jsou stále v pohybu. Právě pohyb obyvatelstva usnadňuje jinému suverénovi, aby vytlačoval kočovné komunity z určitého území. Anebo se choval jako Mauretánie, která údajně přemísťuje 340 000 nomádských obyvatel na území Západní Sahary, aby mohli hlasovat v referendu konaném letos. Jindy je stálost spojována s biologickou reprodukcí. Avšak obyvatelstvo se může obnovovat jiným způsobem, třeba přistěhovalectvím.

Otázka ovšem zní, kde vskutku leží právní esence a význam stálosti. Někdo stálost může spatřovat v občanství, které Mezinárodní soudní dvůr vystihl ve věci *Nottebohm* v roce 1955:

„...státní občanství je právním svazkem, jehož základem je sociální skutečnost přimknutí, skutečné spojení existence, zájmů, pocitů spolu s existencí vzájemných práv a povinností.“

Dále Dvůr připomíná, že občanství se přiznává na základě zákona (izraelský zákon přijatý Knesetem 5. 7. 1950; český zákon č. 40/1993 Sb.) nebo rozhodnutím příslušného orgánu.

- 4.2 Je ale automaticky občan obyvatelem státu? Podle lotyšských právních předpisů (sčítání obyvatel uskutečněno 16. září 2006) se rozlišují občané (1 845 142), ne-občané (405 727; ti nemají ani lotyšské či jiné občanství, avšak nejsou pokládáni za osoby bez státního provázání), cizinci a osoby bez státního občanství (38 014). Jsou či nejsou tzv. lotyšští ne-občané, kteří požívají takřka všechna práva jako občané, a to včetně diplomatické a konzulární ochrany, obyvateli Lotyšska?
- 4.3 Nebo v Monackém knížectví žije podle sčítání lidu uskutečněném v roce 2000 6089 Monagasků, kdežto celkový součet obyvatel je 32 020. Může být za společný jmenovatel pokládáno skutečně občanství nebo trvalý pobyt na území? Oba případy naznačují, že otázka stálého obyvatelstva vzniká v okamžicích formování státu (Západní Sahara), a tak ztrácí smysl u ustálených politických formací.

5. Definované území

- 5.1 Území je nejenom fyzickou, trojrozměrnou částí, které sestává z nitra (podzemní část), zemských a vodních

prostorů, jakož i ovzduší. Projevuje se tu křížující prolongace: vertikální a horizontální. Utilitaristické pojetí spatřuje v území *dominium utile*. V politickomocenském vnímání se území jeví jako prostor pro uskutečňování veřejné moci (*imperium*). Blízko k tomuto pojetí je chápání území coby prostor, jenž umožňuje vykonávat jurisdikce státu. V právním smyslu je území spojeno s prostorem působnosti vnitrostátního práva

- 5.2 Mezinárodní soudní dvůr v případě *Pevninské mělčiny Severního moře* se v roce 1969 dotýká problémů definovanosti území. Podle Dvora neobsahuje mezinárodní právo pravidlo, dle něhož musí být území plně delimitováno a definováno. To platí i o existenci Izraele. Ačkoli státy mají subjektivní právo na alokaci, delimitaci i demarkaci území. Ustálením státních hranic se kvalifikuje právní postavení území. Mezinárodní soudní dvůr ve věci *Právní následky výstavby zdi na okupovaném palestinském území* posouzeném v roce 2004 zcela neuznal izraelský názor, že zeď nepředstavuje státní hranici a nemá politický význam, a tím nemění postavení palestinského území.
- 5.3 Pro definování území získává pravidlo *uti possidetis*, které bylo užíváno nejen v dekolonizačních procesech od počátku 19. století coby výraz stability a jistoty. Zvláštní rozhodčí tribunál v roce 1933, když rozhodoval hraniční spor mezi Guatemalou a Hondurasem nebyl schopen určit průběh hranice ke kritickému datu roku 1821, poněvadž španělská koloniální správa hraniční linii někde vůbec nevymezila. Senát Mezinárodního soudního dvora (*I.C.J. Reports*, 1986) ve věci hraničního sporu mezi

Burkinou Faso a Mali upozornil na to, že zásada si udržela své místo navzdory konkurenčním pravidlům a zásadám. Smlouva mezi ČR a SR o generelním vymezení společných státních hranic z 29. října 1992 uvádí v čl. 1, že státní hranice mezi oběma státy jsou totožné se současnými administrativními hranicemi republik.

6. *Vláda*

6.1 Vládou se míní její funkčnost či fungování. Proto se připojuje požadavek její efektivity. Přitom efektivita zahrnuje složku právní a faktickou. Ve faktickém smyslu znamená, že orgány udržují veřejný pořádek, bezpečnost a jsou taktéž schopny zvládat rizikové situace. V právním pojetí znamená efektivita určovat pravidla chování a vynucovat jejich plnění. Efektivita se ovšem neváže výhradně k tvorbě, výkonu a prosazování vnitrostátního práva, ale také k mezinárodnímu právu. Efektivita je v mezinárodní praxi používána přespříliš pružně. Neúčinná centrální vláda nebo bezvládní je trpěno mezinárodním společenství, přičemž se argumentuje suverenitou lidu (ochromené a zhroucené státy).

6.2 V roce 1991 somálský prezident Muhamed Siad Barre opustil zemi, jakmile vypukly klanové střety. Zásah OSN (UNOSOM I-III) se ukázal jako prakticky bezcenný a neúčinný. V letech 1991 až 2001 chyběla v zemi ústřední vláda, která byla obnovena v Nairobi.

7. *Způsobilost vstupovat do mezinárodních vztahů*

7.1 Tato způsobilost by měla být předně vysvětlována relačním způsobem: jednak jakoby závisela na ostatních státech a jednak závisí na samotné politické jednotce neboli její schopnosti se mocensky prosadit. Ostatní státy mohou novou entitu přehlížet, odmítat a

ignorovat, aniž by se jednalo o politickou hru. Jejich neochota musí být mezinárodněprávně zdůvodněna například rezolucemi Rady bezpečnosti OSN (Turecká republika Severního Kypru). Nebo obecné či partikulární mezinárodní právo zakazuje uznání takové entity za stát. Avšak způsobilost vstupovat do mezinárodních vztahů by neměla být zaměňována s uznáním coby jednostranným právním aktem. To dokládá čínský případ. Vláda tzv. Čínské republiky je brána jako legitimní reprezentant celé Číny 22 státy a Svatým stolcem. Přitom třeba Světová obchodní organizace ji uznává za pouhé celní území. Ostatní uznávají Čínskou lidovou republiku ustavenou 1. října 1950.

7.2 Jiný aspekt způsobilosti identifikoval soudce Dionisio Anzilotti ve věci *Celního režimu mezi Německem a Rakouskem*, který rozhodoval Stálý dvůr mezinárodní spravedlnosti. Nezávislost značí nepodléhání veřejné moci jiného subjektu mezinárodního práva. Takto upozorňuje italský internacionalista na vnější aspekt nezávislosti. Závislost se naopak projevuje ve vnějších vztazích nadřízenosti a podřízenosti. Tehdy nadřízený stát, voluntaristicky míněno, prosazuje vlastní právní vůli vůči podřízenému. Anzilotti měl na mysli vnější právní nezávislost a nikterak nezávislost faktickou. I když jejich oddělení může vzbuzovat pochyby. Právní nezávislost je stěžejní otázkou způsobilosti, která nemůže být nikdy přehlížena. Nicméně nezávislost zahrnuje i vnitřní stránku: ústavní autonomii. ústavní autonomie musí být posuzována u unitárních, federálních jednotek i mezinárodních federací.

7.3 Případ Náhorního Karabachu:

- oblast součástí Ázerbajdžánské demokratické republiky (1918-1920),
- 7. 7. 1923 na základě politické iniciativy byl Náhorní Karabach prohlášen za autonomní oblast, poněvadž byl převážně obýván Armény,
- 23. 12. 1947 Rada ministrů SSSR přijala rozhodnutí č. 4083 o přemístění rolníků a příslušníků ázerbajdžánského obyvatelstva z Arménie, kde v roce 1918 tvořili více než jednu třetinu obyvatelstva (575 000) do ázerbajdžánské oblasti Kura-Araks,
- 11. 2. 1988 Sovět Autonomní oblasti Náhorního Karabachu rozhodl o vystoupení ze svazové republiky Ázerbajdžánu,
- 1. 12. 1989 Nejvyšší sovět Arménské republiky přijal rozhodnutí o začlenění Náhorního Karabachu do Arménie,
- 26. 11. 1991 Nejvyšší sovět Ázerbajdžánu zrušil oblastní autonomii Náhorního Karabachu,
- na přelomu 1991/1992 vypukl mezinárodní ozbrojený konflikt mezi oběma státy.